

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOLOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
PSIHOLOĢIJAS NODAĻA

**LIKUMPĀRKĀPĒJU TUMŠĀS TRIĀDES IEZĪMES
UN TO SAISTĪBA AR IZDARĪTĀ NOZIEDZĪGĀ
NODARĪJUMA SMAGUMA PAKĀPI UN STRESA
PĀRVARĒŠANAS STRATĒGIJĀM IESLODZĪJUMA
VIETĀ**

BAKALaura DARBS

Autore: **Marta Puķāne**

Studenta apliecības Nr.: MP19071

Darba vadītājs: Mg.psych.Ronalds Cinks

RĪGA 2022

ANOTĀCIJA

Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai pastāv saistības starp ieslodzīto tumšās triādes iezīmēm, izdarītā noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpi un stresa pārvarēšanas stratēģijām ieslodzījuma vietā. Respondentu izlase sastāv no 75 vīriešiem, kas dotajā brīdī atrodas Rīgas Centrālcietumā un izcieš sev piespriesto sodu. Mērījumiem tika izmantota Īsā tumšās triādes skala un Stresa pārvarēšanas stratēģiju aptauja. Rezultāti rāda, ka pastāv statistiski nozīmīgas saistības starp makiavelismu un izvairīšanās stratēģiju pielietošanu, psihopātiju un izvairīšanās stratēģijām, kā arī ieslodzījumā esošo reizi un izvairīšanās stratēģijām. Tie ieslodzītie, kas uzrāda augstākus makiavelisma un psihopātijas rādītājus, kā arī ieslodzījuma vietā atrodas atkārtoti, biežāk izmanto un pielieto izvairīšanās stratēģijas.

Atslēgas vārdi: tumšā triāde, stresa pārvarēšanas stratēģijas, noziedzīgs nodarījums, ieslodzījuma vieta

ABSTRACT

The aim of the study is to investigate whether there is a relationship between the prisoners dark triad traits, the severity of the offence committed and coping strategies in prison. The sample consists of 75 men who are currently in Riga Central Prison serving their sentences. The Short Dark Triad Scale and the Coping Orientation of Problem Experience Inventory were used for measurement. The results show that there are statistically significant associations between machiavellianism and the use of avoidance strategies, psychopathy and avoidance strategies, and incarceration time and avoidance strategies. The prisoners who show higher rates of machiavellianism and psychopathy, as well as repeated imprisonment, are more likely to use and apply avoidance strategies.

Key words: dark triad, coping strategies, criminal offence, prison

SATURS

Ievads	5
Tumšā triāde	8
Narcisms	8
Makiavelisms	10
Psihopātija	11
Noziedzīgs nodarījums	14
Stresa pārvarēšanas stratēģijas	16
Tumšā triāde, noziedzīgs nodarījums, stresa pārvarēšanas stratēģijas	19
Metode	22
Pētījuma dalībnieki	22
Mērījumi	22
Procedūra	23
Rezultāti	24
Diskusija	28
Secinājumi	32
Izmantotās literatūras un avotu saraksts	33

IEVADS

Ieslodzījums ir dzīves notikums, kas indivīdam var radīt lielu psiholoģisko spriedzi. Bieži vien ir vajadzīgs palielināt psiholoģiskos resursus, lai indivīds spētu pielāgoties cietuma dzīvei (Kovacs et al., 2019). Ieslodzījums ir saistīts ar daudzu vajadzību neapmierinātību, sākot jau ar vajadzību pēc brīvības, kas tiek ierobežota, esot ieslodzījuma vietā un beidzot ar dažādu ārēju stimulu atņemšanu (Talik, & Skowronski, 2018). Tāpēc, lai pielāgotos noteiktai dzīves situācijai, var izmantot dažādas pārvarēšanas un pielāgošanās stratēģijas. Tās ir domas un uzvedība, kas mobilizēta, lai pārvaldītu iekšējās un ārējās stresa situācijas. Kad indivīds ir pakļauts stresa situācijai un stresoriem, veidi, kā tikt ar to galā, tiek saukti par ‘‘pārvarēšanas stratēģijām’’ (Algorani, & Gupta, 2021). Likumpārkāpjošu uzvedību var sekmēt arī tumšās triādes iezīmes. Apskatot galvenās tumšās triādes atziņas, var secināt, ka indivīdiem ar augstākiem tumšās triādes rādītājiem ir paaugstināts risks iesaistīties likumpārkāpjošā un noziedzīgā, vardarbīgā uzvedībā. Likumpārkāpējiem parasti ir novērojami personības traucējumi, līdz ar to var apgalvot, ka noziedzīga nodarījuma veikšana ir tieši vai netieši saistīta ar cilvēka personību un tās iezīmēm (Fakhrzadegan, Gholami-Doon, Shamloo, Shokouhi-Moqhaddam, 2017). Ir būtiski izprast šo personību konstruktus, jo bieži vien noziegums tiek pastrādāts mentālās veselības problēmu dēļ (Kovacs, Kun, Griffiths, & Demetrovics, 2019).

Tumšā triāde ietver sevī makiavelismu, narcismu un psihopātiju. Narcismu raksturo zems empātijas līmenis, kā arī raksturīga pazemojoša attieksme pret citiem (Beigi-Dehaghi & Zeigler-Hill, 2021). Narcisms pozitīvi korelē arī ar īstermiņa seksuālajām attiecībām un seksuālo agresiju, piemēram, vardarbību vai izvarošanu pret savu tuvo/intīmo partneri. Jau pusaudžu gados indivīdi var kļūt agresīvi un nežēlīgi pret citiem (Summers & Summers, 2006). Indivīdi ar makiavelisma iezīmēm izturas ciniski, pat necilvēcīgi un amorāli, lai sasniegtu savu mērķi. Tiem raksturīga manipulatīva uzvedība un zems empātijas līmenis (Monaghan, Bizumic, & Sellbom, 2018). Savukārt psihopātiju raksturo bezjūtība, antisociāla uzvedība, sirdsapziņas trūkums. Tiek lēsts, ka 25% notiesāto, kas izcieš sodu, cieš no psihopātijas un tas ir ļoti būtisks riska faktors nozieguma veikšanā (Morse, 2008).

Latvijā noziedzību un atbilstoša soda piemērošanu regulē Krimināllikums. Galvenokārt noziegumi tiek iedalīti pēc smaguma pakāpes. Latvijā šis iedalījums sastāv no kriminālpārkāpuma, mazāk smagas pakāpes noziedzīga nodarījuma, smagas pakāpes noziedzīga nodarījuma un sevišķi smagas pakāpes noziedzīga nodarījuma. Soda mēri variē no sabiedriskā darba un īslaicīgas brīvības atņemšanas līdz pat mūža ieslodzījuma, kas ir 25 gadi (Krimināllikums, 1999). Noziedzīgus nodarījumus var iedalīt arī sīkāk pēc rakstura. Kā viens

no tiem ir seksuāla rakstura noziegumi, kas ir izplatīta problēma sabiedrībā, jo 5-20% vīrieši atzīst vismaz vienu seksuālās agresijas gadījumu un tam ir augsts novērotais recidīva līmenis. Kā viens no šāda nozieguma ierosinātājiem ir impulsivitāte (Hanson, & Morton-Bourgon, 2005).

Stresa pārvarēšanas stratēģijas parasti tiek iedalītas trīs veidos – uz problēmu orientēta stratēģija, uz emocijām orientēta un izvairīšanās stratēģija. Pielietojot veiksmīgas stratēģijas, palielinās indivīda noturība, savukārt pielietojot neveiksmīgas - paaugstinās mentālo problēmu risks. Stresa pārvarēšanas stratēģiju izvēle viennozīmīgi ir saistīta ar personības iezīmēm (Leszko, Iwański, & Jarzębińska, 2020). Indivīdi, kas veic noziedzīgu nodarījumu, nepielieto veiksmīgas pārvarēšanas stratēģijas un tas var prognozēt atkārtotu likumpārkāpuma izdarīšanu (Zamble, & Porporino, 1988).

Darba mērķis ir noskaidrot, vai pastāv saistības starp ieslodzīto tumšās triādes iezīmēm, izdarītā noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpi un stresa pārvarēšanas stratēģijām ieslodzījuma vietā.

Pētījuma hipotēzes:

1. *Indivīdi, kas uzrādīs augstākus psihopātijas, narcisma un makiavelisma rādītājus, izcieš sodu par smagākas pakāpes noziedzīgu nodarījumu.*
2. *Tie ieslodzītie, kas ieslodzījuma vietā atrodas par vardarbīgu noziegumu ir ar augstākiem psihopātijas rādītājiem, nekā tie, kas ieslodzījuma vietā atrodas par cita veida noziegumu.*

Pētījuma jautājumi:

1. *Vai pastāv atšķirības starp izmantotajām stresa pārvarēšanas stratēģijām starp tiem ieslodzītajiem, kuri ieslodzījuma vietā atrodas pirmo reizi vai atkārtotu?*
2. *Vai pastāv saistības starp noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpi, tumšās triādes iezīmēm, izmantotajām stresa pārvarēšanas stratēģijām un ieslodzījumā esošo reizi?*
3. *Vai pastāv atšķirības tumšās triādes iezīmēm, stresa pārvarēšanas stratēģijām starp noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpēm?*

Pētījuma mainīgie lielumi ir *tumšās triādes iezīmes un stresa pārvarēšanas stratēģijas*. Pētījumā piedalījās 75 vīriešu kārtas respondenti, vecumā no 22-60 gadiem ($M = 40,25$; $SD = 9,47$). 8% ($n = 6$) ieslodzījumā atrodas par mazāk smagas pakāpes noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, 31% ($n = 23$) par smagas pakāpes noziegumu, 55% ($n = 41$) par sevišķi smagas pakāpes noziegumu, savukārt 7% ($n = 5$) ieslodzīto bija norādījuši tikai Krimināllikuma pantu, nevis tā daļu, tāpēc nebija iespējams identificēt

noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpi. 48% ($n = 33$) ieslodzījuma vietā atrodas atkārtoti, savukārt 52% ($n = 36$) ieslodzījuma vietā atrodas pirmo reizi.

Šis pētījums ir *korelatīvs*. Lai izmērītu tumšās triādes iezīmes, tika izmantota *Īsā tumšā triādes skala* – Short Dark Triad Scale (*Short Dark Triad Scale*, Jones & Paulhus, 2014). Latvijā to adaptējusi Laima Baldiņa. Savukārt, lai izmērītu stresa pārvarēšanas stratēģijas, tika izmantota Stresa pārvarēšanas stratēģiju aptauja (*The Coping Orientation of Problem Experience/COPE/Inventory*, Carver, Scheier & Weintraub, 1989). Latvijā adaptējusi Signe Knipše 2011.gadā.

Bakalaura darba teorētiskā daļa sastāv no 4 nodaļām un 3 apakšnodaļām, tāpat darbā ir arī metodes apraksts, rezultāti, diskusija un secinājumi. Kopējais darba apjoms ir 36 lapaspuses un darbā ir izmantotas 49 publikācijas.

tie cilvēki, kuriem nav novilkta stingra robeža un kuri ļauj sev darīt pāri (Summers, & Summers, 2006).

Pēdējos gados ir bijušas daudz diskusijas par to, kas raksturo narcistiska tipa cilvēkus. Lielā mērā tās ir tādas iezīmes kā grandiozitātes izjūta, iedomība, šiem cilvēkiem šķiet, ka viņiem ir privilēģētākas tiesības kā citiem, tāpat arī vēlme izmantot citus. Viņi bieži izmanto citus cilvēkus, lai apmierinātu savu ego vai pašapziņu. Tiem ir izteikts empātijas trūkums un raksturīga necieņa (Beigi-Dehaghi & Zeigler-Hill, 2021). Jaunākie pētījumi ir parādījuši, ka cilvēkiem ar šādiem traucējumiem, ir grūtības ar emociju apstrādi, reaktivitāti un pašvērtējumu. Emociju disregulācija, ieskaitot agresiju un paškritiku, var ietekmēt pašcieņu un veicināt noraidošu mijiedarbību ar vidi. Emocionālā pieredze, kas saistīta ar pagātnē piedzīvotām psiholoģiskām un emocionālām traumām, veicina kauna izjūtu un neiecietību. Bailes no neveiksmes un kontroles zaudēšanas emocionāli nomāktās sajūtas dēļ var izraisīt dažādu kaitīgu vielu lietošanu vai pat pašnāvību (Ronningstam, 2020). Narcisms agrāk tika uzskatīts par viendimensionālu konstrukciju, bet tagad ir ievērojams daudzums pierādījumu, ka tam ir daudzdimensionāla daba. Vēl aizvien notiek diskusijas par to, kā konceptualizēt un definēt šo parādību, taču pēdējos gados ir izvirzīta teorija, ka narcisms ir trīs slāņu modelis. Šī teorija skaidro, ka narcismu var iedalīt divos tipos, kur viens virziens ir grandiozs narcisms (to raksturo pārlieku lielā svarīguma sajūta, dominānce, agresija), savukārt otrs ir neaizsargātais/slēptais narcisms (galvenokārt raksturo neirotisms, kauna un intraversijas izjūta). To var sadalīt arī trīs smalkākos virzienos – ekstraverts narcisms (grandiozā narcisma forma), antagonistisks narcisms (mijās grandiozais narcisms ar neaizsargāto/slēpto narcismu), neirotisks narcisms (neaizsargāta/slēpta narcisma forma). Šis trīs virzienu modelis ir svarīgs, lai varētu iedziļināties katrā tipā atsevišķi un izprast saistības. (Beigi-Dehaghi & Zeigler-Hill, 2021)

Ir izteikti pieņēmumi, ka narcismu, iespējams, raksturo paļāvības trūkums uz citiem. Narcistiska tipa personība nedrīkst padarīt sevi neaizsargātu pret citu iespējamo izmantošanu. Ir pētījumi, kur parādās, piemēram, ka antagonistiskā narcisma tipa cilvēkiem ir negatīva saistība ar sociālo uzticēšanos, savukārt ekstravertie narcisma aspekti bieži nav saistīti ar uzticēšanos vai pat ir neliela pozitīva saistība ar uzticēšanos. Savukārt ir pierādīts, ka neaizsargātais/slēptais narcisms ir saistīts ar neuzticēšanos citiem (Beigi-Dehaghi & Zeigler-Hill, 2021).

Narcistiski personības traucējumi rada problēmas vairākās dzīves jomās, piemēram, darbā, skolā, attiecībās. Šie cilvēki bieži var būt nelaimīgi, ja tie netiek apbrīnoti vai pret tiem neizturas ar īpašu labvēlību, kā tie, viņuprāt, ir pelnījuši. Cilvēkiem ar šiem traucējumiem var

šķīst, ka viņu attiecības nav piepildītas un citiem var nepatikt būt viņu sabiedrībā. No visiem diagnosticētajiem gadījumiem 50-75% no šiem indivīdiem ir vīrieši (APA, 2013).

Narcistiskas personības traucējumu sākums parasti meklējams jau zīdaiņa vecumā, bērnībā vai agrā pusaudžu vecumā. Daudzi speciālisti skaidro to ar psiholoģisku vardarbību bērnībā vai kādu traumu, kuru izraisījusi ģimene, vecāki vai citas autoritātes. Indivīdi ar šiem traucējumiem bieži parāda snobisku vai nicinošu attieksmi. Vecāki, kuru bērni veidojas par narcistiskām personībām (Narcissistic Parental Alienator), saviem bērniem ļauj justies pārāk svarīgiem, dodot viņiem pārāk lielu kontroli. Šādi bērni turpina saglabāt savu infantilo fantāziju par varu kontrolēt, tādējādi vēlāk viņi meklē citus cilvēkus, kas spēj piepildīt viņu pašapziņu. Maz ticams, ka cilvēki ar narcistiskiem personības traucējumiem paši meklēs profesionālu palīdzību, jo viņi nespēj panest kauna izjūtu un nespēj atpazīt paši savu narcismu. Bieži pusaudžu gados cilvēki kļūst nežēlīgi un aizskaroši pret citiem. Ir pierādīts, ka narcisms pozitīvi korelē ar īstermiņa seksuālajām attiecībām. Tāpat arī iepriekšējie pētījumi ir parādījuši narcisma pozitīvo korelāciju ar seksuālo agresiju, piemēram, vardarbību vai izvarošanu pret savu tuvo/intīmo partneri. Jau pusaudžu gados indivīdi var kļūt agresīvi un nežēlīgi pret citiem (Summers&Summers, 2006).

Makiavelisms

1513. gadā filozofs Nikolo Makiaveli uzrakstīja grāmatu, kurā galvenā atziņa un doma bija padoms, kā manipulēt ar cilvēkiem. Apskatījis arī stratēģijas, kā efektīvi saglabāt varas pozīciju un kā pārvaldīt citus, turklāt aicinot izmantot manipulatīvas un maldinošas taktikas. No tā arī radies makiavelisma koncepta nosaukums (Bandelli,&Kessler, 2010).

Makiavelismam tiek pievērsta aizvien lielāka interese personības pētījumu jautājumā (Al, et.al, 2013). Neskatoties uz zinātnieku pieaugušo interesi un literatūras daudzumu par makiavelismu, pētnieki mēdz izdalīt divas problēmas makiavelisma pētīšanai – neskaidrība ar tā konceptu un mērīšanu, un nav līdz galam ticamas skalas, ar kuru to mērīt. Trūkst uzticamības un ir trūkumi attiecībā uz saturu un ievākto datu derīgumu. Autori bieži vien šo fenomenu apvieno kopā ar pārējiem tumšās triādes konstruktiem – psihopātiju un narcismu, tāpēc, ka nav skaidrs, kas šo personības dimensiju atšķir no iepriekš nosauktajām (Rauthman, 2012). Cilvēks ar makiavelismu ir cinisks, pat necilvēcīgs un tas rīkojas amorāli, lai sasniegtu mērķi, ko pats uzskata par vērtīgu. Tiek pieņemts, ka makiavelismam ir trīs galvenie aspekti: taktika, uzskati un morāle. Pagaidām ir uzskats, ka šo fenomenu lielākoties ietekmē vide un ar ģenētiku tam ir diezgan maza saistība. Makiavelisma uzskati un taktika galvenokārt ir sociāli apgūti un tiek nostiprināti atdarinot kāda uzvedību kombinācijā ar traumatisku vidi. Ja mēs

skatāmie piecu faktora modeli, tad tas uzrāda zemu pieklājību un zemu godīguma rādītājus un šo īpašību dēļ, tas atspoguļo galvenās tumšās triādes iezīmes (Monaghan, Bizumic, & Sellbom, 2018).

Ir ierosināts, ka indivīdiem ar makiavelismu ir labākas ‘’prāta lasīšanas spējas’’ un viņus raksturo emocionālās līdzdalības trūkums un emocionālā distancēšanās no citiem. Līdzīgs emocionālais trūkums raksturīgs arī cilvēkiem, kas cieš no šizofrēnijas, depresijas vai trauksmes traucējumiem. Šie cilvēki nespēj izjust empātiju, taču līdz galam vēl nav skaidrs, vai cilvēkiem ar makiavelismu trūkst tikai afektīvās empātijas, respektīvi, emociju dalīšanās ar citiem, vai traucēta ir arī kognitīvā empātija – citu cilvēku emociju atpazīšana un izpratne. Pētījumos parādās gan tas, ka kognitīvā empātija ir ļoti augstā līmenī, gan arī tas, ka šie cilvēki nespēj to izjust, līdz ar to neapzinās savu darbību sekas. Līdz ar to attiecības starp makiavelismu un empātiju vēl aizvien ir neskaidras un pretrunīgas. Makiavelismu raksturo arī savu emociju identificēšanas nespēja, piemēram aleksitīmija, kas tiek definēta, kā vārdu trūkums, kas nepieciešams, lai izteiktu savas jūtas un emocijas. Tam raksturīga arī nespēja atšķirt savu emocionālo stāvokli no fiziskā, ierobežota iztēle un radošās spējas. Indivīdi ar aleksitīmiju uzrāda augstus makiavelisma rādītājus, kā rezultātā varam secināt, ka starp šiem diviem fenomeniem pastāv saistība (Al, et.al, 2013).

Makiavelisms norāda uz personību ar manipulatīvu uzvedību, šie cilvēki veido virspusējas attiecības, ir egocentriski, mērķtiecīgi un ar augstu vēlmi iegūt varu. Šādas personības labi spēj kontrolēt savu uzvedību, lai sasniegtu to, ko vēlas. Ja nepieciešams, tie var krāpties, melot vai uzvesties neētiski. Viņiem ir cinisks skatījums uz citiem. Cilvēki ar šo traucējumu nav izteikti agresīvi, drīzāk uzvedas pieklājīgi. Tie veido labas attiecības ar autoritātēm vai cilvēkiem, kam ir vara (Özsoy, 2018). Tomēr rūpīgāk aplūkojot literatūru, ir arī pētījumi, kuros atklājas, ka makiavelisms nav tikai konstruēts ar negatīvu nozīmi, bet šādi cilvēki var būt arī ar efektīvu sociālo prasmju kopumu un spēj veidot, piemēram, koalīcijas (Bagozzi, et.al., 2013)

Psihopātija

Psihopātiju parasti raksturo divu faktoru struktūra, kur pirmais faktors ietver maldināšanu, manipulācijas, bezjūtību un empātijas deficītu, savukārt otro faktoru veido antisociāla uzvedība, impulsivitāte, slikta uzvedības kontrole un nepastāvīgs dzīvesveids. Literatūra rāda, ka psihopātija vīriešos izpaužas kā naidīga un vardarbīga uzvedība pret sievietēm. Psihopātija ir saistīta ar paaugstinātu vardarbības risku (Doorn,&Dye, 2021). Šim

personības traucējumam raksturīga tieksme uz agresīvu uzvedību, ieskaitot arī visagresīvāko formu – nonāvēšanu. Pētījumi rāda, ka ieslodzītie vīrieši ar psihopātijas iezīmēm par vardarbīgiem noziegumiem apsūdzēti divas reizes biežāk, nekā indivīdi, kas neuzrāda psihopātijas iezīmes. Psihopātiem agresija var izpausties arī ne tikai kā atklāta vardarbība. Tā var izpausties arī kā draudī, dominējošs stāvoklis vai emocionālā vardarbība. Jo īpaši tas attiecas uz sievietēm ar augstiem psihopātijas rādītājiem, kuras biežāk nekā vīrieši vērs savu agresiju pret ģimenes locekļiem un iesaistās fiziskā un emocionālā vardarbībā mājās. Tā kā liela daļa šādas vardarbības notiek ārpus sabiedrības redzes loka, par to ir daudz mazāka iespēja uzzināt citiem. Tādējādi vardarbības apjoms, ko nodarījuši psihopāti, iespējams, ir krietni lielāks, nekā pieejamā informācija par to (Porter, & Woodworth, 2018).

Psihopātija ir personības traucējums, kas veido novirzes indivīda emocionālajā izjūtā. Cilvēkiem ar šo traucējumu ir izteikts sirdsapziņas trūkums, kā arī tie nespēj uzņemt rūpes par citiem un šiem indivīdiem ir uzvedības novirzes, piemēram, atkārtota antisociāla uzvedība. Tiek lēsts, ka 25% notiesāto, kas izcieš sodu, cieš no psihopātijas un tas ir ļoti būtisks riska faktors nozieguma veikšanā (Morse, 2008).

Šo personības traucējumu iespējams atklāt gan bērnībā, gan pieaugušā vecumā. Apskatot tieši bērnus, var secināt, ka citiem tas izpaužas kā empātijas un vainas apziņas samazināšanās, savukārt citiem tas var būt paaugstināts trauksmes līmenis. Kā galvenā iezīme visiem ar psihopātiju identificētajiem, tiek minēta proaktīva un plānota agresija. Agresija ir sastopama ļoti daudzos personības un uzvedības traucējumos, taču psihopātijas gadījumā, tā ir paaugstināta. Kā galveno cēloni šim konstruktam pētnieki min emociju disfunkciju. Tāpat arī tiek apgalvots, ka psihopātija var tikt pārmantota ģenētiski, tā var rasties pēc fiziskas/seksuālas vardarbības, kā arī smadzeņu bojājumu rezultātā (piemēram, alkohola/narkotiku lietošanas sekas vai komplikācijas grūtniecības/dzemdību laikā) (Blair, et.al, 2006).

Psihopāti attiecības ar citiem veido ļoti seklas, tās ir ātri pārejošas. Cilvēki uzrāda zemu pieķeršanās līmeni, kā arī zemu romantisko un darba attiecību kvalitāti. Raksturīgas nestabilas attiecības, vairāk konfliktu, kā arī sliktā laulības dzīve. Šie cilvēki nav arī labi komandas spēlētāji un mazāk iesaistās dažādās aktivitātēs, ja vien tur nav iespējams gūt labumu sev (Viding, & McCrory, 2019). Vienā no pētījumiem tiek minēts, ka psihopātija ir pozitīvi saistīta ar radošumu, labām komunikācijas spējām un stratēģisko domāšanu, taču negatīvi saistīta ar atbildību, vadības prasmēm un sadarbību (Babiak, Neumann, & Hare, 2010).

Jāņem vērā, ka vēsturiski lielākā daļa pētījumu par psihopātiju ir vērsti uz ieslodzīto vīriešu kārtas likumpārkāpējiem. Tas ir potenciāli problemātiski, jo daudzi atklājumi, kas attiecas uz ieslodzīto psihopātijas iezīmēm var nebūt vispārināti ar psihopātiju, kā tā tiek izteikta sabiedrībā neatkarībā no tā vai tā ir vai nav krimināla forma. Turklāt pētījumi, kas nav koncentrēti tieši uz ieslodzītajiem, varētu palīdzēt noteikt aizsardzības faktorus, kas aptver fizioloģiskos, kognitīvos un uzvedības paternus, kā arī iesaistīšanos antisociālā uzvedībā. Turklāt pētījumi par nekriminālo psihopātiju varētu palīdzēt risināt jautājumus par psihopātiju kā klīnisku parādību, piemēram, vai psihopātijas būtība atrodama indivīda pamata personības iezīmēs, nevis konkrētās uzvedības izpausmēs (Benning, Venables,& Hall, 2018).

NOZIEDZĪGS NODARĪJUMS

Lai izprastu noziedzīgu nodarījumu, ir nepieciešams aplūkot gan tā definīciju, gan arī sastāvu un klasifikāciju. Saskaņā ar krimināltiesību doktrīnā nostiprināto atziņu “noziedzīgs nodarījums ir personas konkrētas uzvedības akts, tās aktīva, prettiesiska rīcība (darbība) vai pasīva prettiesiska uzvedība (bezdarbība), ar ko tiek nodarīts vai varējis tikt nodarīts kaitējums ar Krimināllikumu aizsargātām interesēm” (Krastiņš, & Liholaja, 2015). No iepriekšminētā izriet, ka noziedzīgs nodarījums var izpausties gan darbībā, gan arī bezdarbībā.

Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarīts kaitīgs nodarījums, kurš paredzēts Krimināllikumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods. Svarīgi arī atzīmēt, ka saskaņā ar Krimināllikuma 5.panta pirmo daļu “nodarījuma (darbības vai bezdarbības) noziedzīgumu un sodāmību nosaka likums, kas bijis spēkā šā nodarījuma izdarīšanas laikā”, kas nozīmē to, ka, aplūkojot katra noziedzīgā nodarījuma sastāvu, ir jāņem vērā tiesiskais regulējums, kas ir bijis nodarījuma izdarīšanas laikā, ievērojot to, ka likumi laika gaitā tiek grozīti. Noziedzīgus nodarījumus Latvijā iedala pēc smaguma pakāpes. Klasifikācija ir šāda: kriminālpārkāpums (par kuru paredzēta brīvības atņemšana uz laiku no piecpadsmit dienām, bet ne ilgāku par trim mēnešiem vai vieglāks soda veids), mazāk smags noziegums (brīvības atņemšana ilgāka par trim mēnešiem, bet ne ilgāka par trim gadiem), smags noziegums (paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par trim gadiem, bet ne ilgāku par astoņiem gadiem), sevišķi smags noziegums (brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par astoņiem gadiem vai mūža ieslodzījums). Noziedzīgu nodarījumu var iedalīt – Noziedzīgs nodarījums izdarīts ar nodomu (tīši), ja persona to izdarījusi ar tiešu vai netiešu nodomu, savukārt otrs veids – Noziedzīgs nodarījums, kas izdarīts aiz neuzmanības, ja persona to izdarījusi aiz noziedzīgas pašpaļāvības vai noziedzīgas nevērības. Krimināllikums nosaka, ka pie atbildības saucama un sodāma tā persona, kas apdraudējusi valsts, sabiedrības vai atsevišķu personu likumīgās intereses, izdarot noziedzīgo nodarījumu (Krimināllikums, 1999). Lai personu varētu saukt pie kriminālatbildības, ir noteiktas pazīmes, kurām ir jāpiepildās. Noziedzīguma nodarījuma pamatpazīmes ir objekts, objektīvā puse, subjekts, subjektīvā puse. Objektīvās pazīmes ir ar Krimināllikumu aizsargātas valsts, sabiedrības, personu grupu un atsevišķu personu intereses, kuras apdraud noziedzīgs nodarījums. Savukārt subjektīvās pazīmes ir persona, kas ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, kā arī personas psihiskā attieksme pret izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Noziedzīga nodarījuma subjekts ir nodarījusi izdarījusi fiziska, pieskaitāma vai ierobežoti pieskaitāma persona, kura sasniegusi Krimināllikumā paredzēto vecumu (14 gadu vecumu), un līdz ar to par noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu viņu var saukt pie kriminālatbildības. Nosakot noziedzīgā nodarījuma raksturu, ir jāņem vērā augstākminētās pazīmes, kā arī motīvi, izdarīšanas paņēmieni, kvalificējošie

apstākļi, radītais kaitējums, noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas veids, vieta, laiks, nodarījuma realizācijas stadija, u.c. (Liholaja, 2007, 50.lpp). Saskaņā ar vispārējo noziedzības teoriju, paškontroles trūkums ir galvenais noziedzīgas darbības faktors. Tas raksturo impulsīvu uzvedību, fiziska riska uzņemšanos, tuvredzību un mijiedarbībā ar situāciju šie faktori var izraisīt noziedzīga nodarījuma izdarīšanu (Boagerts, Garofolo, & et.al., 2021).

Nepārtrauktība ir galvenais faktors, novērtējot noziedzīgu uzvedību. Literatūrā parādās korelācija starp pagātnes un nākotnes likumpārkāpumiem. Augsts iepriekšējas sodāmības līmenis ir saistīts ar lielāku recidīva iespējamību un šī ietekme nav atkarīga no sociālā konteksta. Nesen veikts pētījums ir parādījis, ka likumpārkāpēji pēc soda izciešanas ieslodzījuma vietā biežāk veic atkārtotu likumpārkāpumu, nekā tie, kas sodu izcieš brīvībā, veicot sabiedrisko darbu vai kādu citu alternatīvu brīvības atņemšanai. Eskalācija ir definēta kā tendence likumpārkāpējiem laika gaitā pāriet uz nopietnākiem noziedzīga nodarījuma veidiem. Piemēram, narkotisko vielu tirgotāji, iegādājoties šaujameroci savai aizsardzībai, uzrāda lielāku iespējamību izdarīt slepkavību (Curci, et.al, 2017).

Kā viens no noziedzīgo nodarījumu veidiem ir seksuāla rakstura noziegumi, kas ir nopietna problēma sabiedrībā, jo, veicot aptaujas, konstatēts, ka 5-20% vīriešu atzīst vismaz vienu seksuālās agresijas gadījumu, savukārt novērotais recidīva līmenis šādiem noziegumiem ir 10-15% pēc pieciem gadiem. Pētnieki uzskata, ka ir svarīgi noteikt šādu indivīdu pamata jeb noturīgās personības iezīmes, lai izprastu uzvedības traucējumu un spētu veikt prevencijas un novērst tāda veida noziegumus nākotnē. Pašlaik pastāv vienprātība, ka seksuāla tipa noziegumu recidīvs ir saistīts ar diviem faktoriem – seksuālo interešu novirzes un antisociāla orientācija/nestabils dzīvesveids. Antisociāla orientācija ir saistīta ar antisociālu personību, kuru savukārt veido tādas iezīmes kā impulsivitāte, apreibinošo vielu lietošana, likumpārkāpumu vēsture, neapdomīga rīcība (Hanson & Morton-Bourgon, 2005).

STRESA PĀRVARĒŠANAS STRATĒGIJAS

Ieslodzījums ir notikums, kas indivīdam var radīt lielu psiholoģisko spriedzi un ir vajadzīgi psiholoģiskie resursi, lai indivīds spētu pielāgoties cietuma dzīvei (Kovacs et al., 2019). Ieslodzījums ir saistīts ar daudzu vajadzību neapmierinātību, sākot jau ar vajadzību pēc brīvības, kas tiek ierobežota, esot ieslodzījuma vietā un beidzot ar dažādu ārēju stimulu atņemšanu. Vēl viens faktors, kas izraisa stresu, ir izolācija no ģimenes un tuviniekiem, kā arī socializēšanās trūkums. Ieslodzītajiem jāspēj ‘’nopelnīt ‘’ savu vietu cietuma hierarhijā un pielāgoties cietuma noteiktajām normām. Indivīdi izjūt arī cietumsoda izciešanas laiku un uzskata to par izniekotu laiku savā dzīvē. Pētījumi liecina, ka ieslodzījums būtiski samazina dzīves kvalitāti, kā rezultātā palielinās depresijas un trauksmes rādītāji (Talík, & Skowronski, 2018). Tāpēc, lai pielāgotos noteiktai dzīves situācijai, var izmantot dažādas pārvarēšanas un pielāgošanās stratēģijas. Tās ir domas un uzvedība, kas mobilizēta, lai pārvaldītu iekšējās un ārējās stresa situācijas. Kad indivīds ir pakļauts stresa situācijai un stresoriem, veidi kā tikt ar to galā tiek saukti par ‘’pārvarēšanas stratēģijām’’. Tas ir salīdzinoši stabils iezīmju kopums, kas nosaka indivīda uzvedību, reaģējot uz stresu. Parasti pārvarēšanu iedala divās grupās: reaktīvā pārvarēšana, kas ir reakcija pēc stresa izraisītāja un proaktīvā pārvarēšana, kas darbojas ar mērķi neitralizēt un novērst nākotnes stresa faktoros (Algorani, & Gupta, 2021).

Pārvarēšanas stratēģijas vairumā gadījumu iedala trīs veidos – uz problēmu orientēta, uz emocijām orientēta un izvairīšanās stratēģija. Uz problēmām orientēta stratēģija iekļauj sevī stresora novēršanu, veicot darbības, lai atrisinātu problēmu vai mainītu situāciju. Uz emocijām orientēta stratēģija ietver sevī darbības, kuru mērķis ir mazināt stresa faktoru radīto stresu. Šāda uzvedība var veicināt negatīvu emociju izpausmi vai emocionāla atbalsta meklēšanu. Izvairīšanās stratēģiju pielietošana liek cilvēkam emocionāli vai fiziski distancēties no stresa izraisītāja, piemēram, izmantojot noliegšanu vai dažādu apreibinošo vielu lietošanu (Leszko, Iwański, & Jarzębińska, 2020).

Stresa pārvarēšanas stratēģijas tiek definētas kā domu un rīcības novēršana no stresa izraisītās situācijas. Pirms izmantot kādu no pārvarēšanas stratēģijām, tiek novērtēta situācija un apdraudējums, pēc tam – izvēlēts piemērotākais risinājums. Tādējādi šo stratēģiju izmantošana nav primārā atbilde uz stresoru, bet gan rūpīgi izsvērts lēmums, ņemot vērā apstākļus (Kim, & Duda, 2003). Ieslodzītie izmanto dažādas pārvarēšanas stratēģijas, cenšoties pārdzīvot pagātni un pieņemt pašreizējo situāciju. Sociālajai pārvarēšanas stratēģijai ir pozitīva loma adaptācijas procesā. Ir pierādīts, ka vīriešiem brieduma gados ir labvēlīga sociālā stratēģija – dalība dažādās kopienās un grupās. Tāpat arī šī pieeja būtiski ietekmē recidīvu, taču tas būtu jāpēta vairāk, jo to ietekmē gan nodarītais noziegums, gan arī rase

(Deborah, & Maschi, 2013). Veiksmīga pārvarēšanas stratēģiju pielietošana un apgūšana paaugstina ielsodzītā pašcieņu un paredz spēju izmantot stratēģiju arī nākotnē. Turpretim pozitīvu stratēģiju nepielietošana, palielina iespēju, ka indivīdi kā stratēģiju ieslodzījuma vietā izmantos vardarbību viens pret otru. Šis uzvedības modelis vairāk raksturīgs gados jaunākiem ieslodzītajiem un tiem, kas iesaistījušies kādā ieslodzīto grupējumā. Ieslodzītie, kas izmanto sociālo pieeju jeb meklē atbalstu tuviniekos vai kopienā, labāk tiek galā ar piedzīvoto stresu, taču apmēram viena trešdaļa no ieslodzītajiem atzīst, ka viņiem nav pie kā vērsties pēc atbalsta. Citi norāda, ka iegūst atbalstu no cietuma draugiem, taču tajā pat laikā saka, ka šī draudzība nav īsta un tajā nav uzticības (Rocheleau, 2013). Pieejamie pētījumi par stresa pārvarēšanas stratēģijām ieslodzīto vidū skaidri nenorāda, kura no stratēģijām būtu efektīvākā. Pastāv vispārpieņemts viedoklis, ka attiecībā uz visiem iedzīvotājiem veiksmīgākā pielāgošanās ir izmantojot uz problēmu/uzdevumu vērstu stratēģiju. Respektīvi, uztvert stresa situāciju vai stresoru kā izaicinājumu, koncentrējoties uz problēmas risinājumu, rada ievērojami labāku pielāgošanos jaunajiem apstākļiem (Skowronski, Talik, 2018).

Vardarbība, bailes un viktimizācija ir neatņemama sastāvdaļa cietumā un tam ir liela nozīme ieslodzīto ikdienas dzīvē. Šie aspekti var atstāt spēcīgas psiholoģiskas sekas un tam ir potenciāli negatīva ietekme uz ieslodzīto reintegrāciju plašākā sabiedrībā. Pētījumi liecina, ka, lai tiktu galā ar iespējamo vardarbību ieslodzījuma vietā, liela nozīme ir gan indivīda personības iezīmēm, gan vides faktoriem. Pētnieki apgalvo, ka, savienojoties vides, indivīda un sociālajiem faktoriem, iespējamās vardarbības pārvarēšana ir visefektīvākā. Gan kognitīvie, gan bioloģiskie faktori kalpo, lai mazinātu stresu, līdz ar to var izdarīt secinājumu, ka ieslodzītie dažādi tiek galā ar stresu, ar ko saskaras cietumā (Chubaty, 2001). Pētījumos viennozīmīgi parādās, ka personības iezīmes ir saistītas ar stresa pārvarēšanas stratēģiju pielietošanu. Attiecības starp personības iezīmēm un pārvarēšanas stratēģijām var ietekmēt konteksts, kurā atrodas indivīds. Starp hroniskiem ar stresu saistītiem stāvokļiem, ieslodzījumam var būt liela ietekme uz stresa pārvarēšanas stratēģiju izvēli. Atbilstoša stratēģijas izvēle var palielināt indivīda noturību, turpretim nepareiza – var vēl vairāk palielināt neaizsargātību un izraisīt mentālās veselības problēmas (Leszko, Iwański, & Jarzębińska, 2020).

Stresa pārvarēšanas stratēģijas saistītas arī ar vecumu. Gados jaunāki pieaugušie vairāk izmanto uz problēmu orientētu stratēģiju, kas ietver sevī mainīt vai novērst stresoru. Savukārt gados vecāki pieaugušie vairāk izmanto uz emocijām orientētu stratēģiju, kas nozīmē, ka tie vairāk mēģina regulēt satraucošās emocijas. Literatūrā tiek minēts, ka uz

emocijām vērsta pieeja nav adaptīva un to pielietojot, ir iespējamās mentālās veselības problēmas, piemēram, trauksme un depresija (Chen, 2018).

Ir pētījumi, ka indivīdi, kas izdara noziedzīgu nodarījumu, nepielieto veselīgas pārvarēšanas stratēģijas. Piemērotu stresa pārvarēšanas stratēģiju pielietošana var samazināt iespēju atgriezties ieslodzījuma vietā. Tomēr vēl aizvien trūkst pētījumu par stresa pārvarēšanas stratēģiju ietekmi uz noziedzīgu uzvedību, jo īpaši atkārtota ieslodzījuma gadījumā. Pētījumā, kura tika apskatīti ieslodzītie, kas pēc soda izciešanas atgriezās brīvībā, tika atklāts, ka šie indivīdi vairāk izmanto izvairīšanās un uz emocijām orientētas stratēģijas, nekā uz problēmām orientētas stratēģijas. Kvalitatīvajās intervijās bijušie ieslodzītie vairāk atzina tieši izvairīšanās stratēģijas. Pārsvarā šīs stratēģijas izmantošana ir galvenais atturošais līdzeklis, lai veiksmīgi atgrieztos sabiedrībā. Zamble un Porporino (Zamble, & Porporino, 1988) ierosināja, ka personām ar kriminālu vēsturi ir grūtības ar veiksmīgu stresa pārvarēšanas stratēģiju pielietošanu. Saskaņā ar šo teoriju neveiksmīga stratēģiju pielietošana var būt faktors, ka šie cilvēki biežāk izmantos noziedzīgu uzvedību (Philips, & Lindsay, 2011).

TUMŠĀ TRIĀDE, NOZIEDZĪGS NODARĪJUMS, STRESA PĀRVARĒŠANAS STRATĒGIJAS

Tumšā triāde pozitīvi korelē ar bezjūtīgu un manipulatīvu starppersonu attiecību stilu. Tumšās triādes iezīmes paredz arī dažādu smaguma pakāpju noziegumus, sākot ar plāgiātismu, pārgalvīgu braukšanu un beidzot ar narkotiku lietošanu, zādzību un vardarbību (Azizli, & et.al, 2016).

Psihopātija ir stabilākais faktors, kas prognozē vardarbību un recidīvu. Psihopāti pārstāv 15-30% ieslodzītos, bet kopumā skatoties izdarītos noziegumus, tiek lēsts, ka aptuveni 50% gadījumos, likumpārkāpējs ir bijis ar psihopātijas iezīmēm. Tādējādi var secināt, ka šīs iezīmes ir saistītas ar būtisku, apzinātu kaitējumu citiem un likumpārkāpjošu uzvedību (Book, Visser, & Volk, 2015). Par psihopātiem uzskata tos indivīdus, kas ir nesocializēti un to uzvedība noved viņus pretrunā ar sabiedrības vērtībām. Visu šo ņemot vērā, notiek diskusijas par to, vai ir iespējams paredzēt likumpārkāpumu, aplūkojot indivīda personību. Pārbaudot notiesāto cilvēku darbības vēsturi un jo īpaši recidīvisko noziedzinieku vēsturi, var secināt, ka šo cilvēku personības ir tendētas uz principu uzbrukt, stāties pretī un atņemt no cita. Personībai kļūstot tik organizētai un pārliecinošai, cilvēkam nav problēmu veikt likumpārkāpumu atkārtoti. Pētnieki uzsver, ka tā vietā, lai sabiedrība izdarītu kļūdainu priekšstatu, ka noziedzinieki veic recidīvu tāpēc, ka tiem trūkst gribasspēka, viņi iesaka padomāt par to, ka noziedzīga uzvedība ir kriminālās personības sekas (Sinha, 2016). Pētot tumšās triādes iezīmes un noziegumu, saistība tika atrasta starp psihopātiju un noziedzīgu nodarījumu. Cilvēki ar psihopātiju uzrādīja augstāku psiholoģisko un seksuālo, fizisko vardarbību (Carton, & Egan, 2016).

Kopumā pētījumi liecina, ka narcisms ir pozitīvi saistīts ar noziedzīgu uzvedību. Grandiozais narcisms ir saistīts gan ar reaktīvo, gan proaktīvo agresiju, savukārt neaizsargātais narcisms saistīts tikai ar reaktīvo agresiju (Boagerts et.al., 2021).

Pētījumos parādās, ka bijušie ieslodzītie vairāk izmanto izvairīšanās un uz emocijām balstītas stratēģijas un tas attur tos no veiksmīgas atgriešanās sabiedrībā (Zamble, & Porporino, 1988). Taču pastāv vispārpieņemts viedoklis, ka labākā un veiksmīgākā stresa pārvarēšanas stratēģija, ko izmantot, ir uz problēmu vērsta, uztverot stresa situāciju kā izaicinājumu un koncentrējoties uz tās risinājumu (Skowronski, Talik, 2018). Pielietojot neveiksmīgas pārvarēšanas stratēģijas, pastāv lielāka iespēja, ka cilvēks veiks noziedzīgu nodarījumu (Philips, & Lindsay, 2011). No tā var secināt, ka stresa pārvarēšanas stratēģijām ir svarīga loma kriminālās uzvedības gadījumā, jo īpaši bijušo ieslodzīto kontekstā. Atbilstošu

stratēģiju izvēle samazina iespēju atkārtoti atgriezties ieslodzījuma vietā (Zamble, & Porporino, 1988).

Ir zināms, ka paškontrolē, dominēšana un naidīga attieksme ietekmē pielietotās stresa pārvarēšanas stratēģijas. Un tas liek domāt, ka tumšās triādes ietvaros izvēlētajās pārvarēšanas stratēģijas var būt dažādas. Individīdi ar grandiozo narcismu spēj labāk adaptēties situācijai un izvēlēties piemērotāku stratēģiju, nekā indivīdi ar neaizsargāto narcismu (Birkás, Gács, & Csathó, 2016).

Pētījumā parādās, ka tikai narcisms ir saistīts ar stresa pārvarēšanas stratēģijām, kuru mērķis ir mainīt vai atrisināt stresa situāciju. Narcisms neparāda saistību ar izvairīšanās vai uz emocijām vērstām stratēģijām. Kopumā var teikt, ka narcisi dod priekšroku problēmu atrisināt, nevis no tās izvairīties, un tas ir saistīts arī ar šo indivīdu augsto paškontroles pakāpi. Savukārt indivīdi ar psihopātiju vai makiavelismu mazāk izvēlas pielietot uz problēmu orientētas stratēģijas un priekšroku dod izvairīšanās vai uz emocijām orientētām stratēģijām (Birkás, Gács, & Csathó, 2016).

Noziedzīga uzvedība pēc būtības ir daudzfaktoriāla. Liela daļa pētījumi ir vērsti uz Eizenka personības teoriju, kurā tiek prognozēts, ka psihotisms, ekstraversija un neirotizisms ir pozitīvi saistīti ar noziedzību (Blackburn, 1993; Eysenck & Gudjonsson, 1989; kā minēts Gudjonsson, & Sigurdsson, 2007). Taču citi apgalvo, ka, piemēram, impulsivitāte, nepieciešamība pēc jauniem stimuliem vai jaunu sajūtu meklēšana ir labāki likumpārkāpumu prognozētāji (Gudjonsson, & Sigurdsson, 2007).

Ir daudz pierādījumu tam, ka cilvēki ar mentāliem traucējumiem biežāk veiks noziegumu vai iesaistīsies vardarbīgā uzvedībā. Vadošie eksperti psihiatrijas jomā norāda, ka likumpārkāpjoša uzvedība ir šo personības traucējumu sekas, taču longitudinālie pētījumi ir parādījuši, ka pieaugušā vecumā izdarīts noziegums ir sekas bērnības antisociālai uzvedībai (Hodgins, & Cote, 1993). Mentālā veselība cietumos ir prioritāte daļēji tāpēc, ka bieži šo garīgo problēmu dēļ tika pastrādāts noziegums. Salīdzinot likumpārkāpējus ar vispārējo populāciju, ir pierādīts, ka ieslodzītie daudz biežāk nodara kaitējumu sev, tiem ir problēmas ar dažādu vielu lietošanu un tiem biežāk ir kāda mentāla slimība vai personības traucējums (Kovacs, Kun, Griffiths, & Demetrovics, 2019).

Termins ‘‘krimināla personība’’ pastāv jau ilgu laiku. Dažkārt antisociāla uzvedība tiek skaidrota ar antisociālu personību, kas nozīmē, ka stabilas personības iezīmes paredz antisociālu uzvedību. Ir pētījumi, kuros tiek apgalvots, ka zems apzinīguma un atklātības līmenis ir noziedzīga dzīvesveida cēlonis, taču ir pierādīts, ka pat pamata personības iezīmes

var mainīties attiecīgos dzīves brīžos, piemēram, vidusskolniekiem paaugstināts apzinīguma līmenis pirms eksāmeniem. Tādējādi varam apgalvot, ka notiesāto likumpārkāpēju personības iezīmes ne vienmēr ir viņu noziedzīgās uzvedības cēlonis, bet tās var izskaidrot, piemēram, runājot par to, kā šie cilvēki pielāgojas cietuma videi (Eriksson, Masche-No, & Daderman, 2017).

Daudzi pētījumi liecina, ka likumpārkāpējiem parasti ir smagi personības traucējumi, līdz ar to sociālo problēmu saknes un problēmas, kas izraisa veikt noziedzīgo nodarījumu, ir tieši vai netieši saistītas ar cilvēka personību. Pētījumi rāda, ka sieviešu vidū 47,4% noziegumu ir saistīti ar narkotikām, 22,8% ar zādzībām, savukārt 7,9% ar trešās pakāpes slepkavībām. Vīriešu vidū augstākais rādītājs ir pirmās pakāpes slepkavības – 28,1%, tālāk seko ar narkotikām saistīti noziegumi, slepkavība, uzbrukumi, nolaušanās un izvarošana. Ar narkotiku lietošanu saistīto noziegumu atšķirības starp sievietēm un vīriešiem, liecina par ieslodzīto sieviešu lielāku tieksmi uz augsta riska uzvedību, ņemot vērā noziedzības ieguvumus un zaudējumu aprēķināšanas principus (Fakhrzadegan, Gholami-Doon, Shamloo, Shokouhi-Moqhaddam, 2017).

METODE

Pētījuma dalībnieki

Izlase tika veidota no ieslodzītajiem, kas ir notiesāti un dotajā brīdī atrodas Rīgas Centrālcietumā un izcieš sev piespriesto sodu. Pētījumā piedalījās 75 vīriešu kārtas respondenti vecumā no 22-60 gadiem ($M = 40,25$; $SD = 9,47$). 8% ($n = 6$) ieslodzītie ieslodzījuma vietā atrodas par mazāk smagas pakāpes nozieguma izdarīšanu, 31% ($n = 23$) par smagas pakāpes noziegumu, 55% ($n = 41$) par sevišķi smagas pakāpes noziegumu, savukārt 7% ($n = 5$) respondenti norādījuši tikai Krimināllikuma pantu, nevis daļu par kādu atrodas ieslodzījuma vietā, līdz ar to nav zināms par kādas pakāpes noziegumu indivīds ticis notiesāts, jo to pantu daļas var variēt smaguma pakāpēs no mazāk smaga līdz sevišķi smagam. 48% ($n = 33$) ieslodzījumā atrodas atkārtoti, savukārt 52% ($n = 36$) ieslodzītajiem tā ir pirmā reize.

Mērījumi

Lai noskaidrotu tumšās triādes iezīmes, tika izmantota Īsā tumšā triādes skala – Short Dark Triad Scale (*Short Dark Triad Scale*, Jones & Paulhus, 2014). Latvijā to adaptējusi Laima Baldiņa 2017.gadā. Aptauja sastāv no 27 apgalvojumiem, kas iedalās 3 apakšskalās – Makiavelisms, Narcisms un Psihopātija. Katrai skalai ir 9 apgalvojumi, kas jānovērtē likerta skalā no 1 līdz 5 (pilnībā nepiekrītu līdz pilnībā piekrītu). Augstāks novērtējums norāda uz augstākiem tumšās triādes rādītājiem.

Lai izmērītu stresa pārvarēšanas stratēģijas tika izmantota Stresa pārvarēšanas stratēģiju aptauja (*The Coping Orientation of Problem Experience/COPE/Inventory*, Carver, Scheier & Weintraub, 1989). Latvijā adaptējusi Signe Knipše 2011.gadā. Aptauja mēra indivīda stresa pārvarēšanas stratēģiju izvēli stresa situācijās. Anketa sastāv no 60 apgalvojumiem. Skala ‘‘Uz emocijām orientētas stratēģijas’’ sastāv no Pozitīva pārvarēšana un attīstība, Fokusēšanās uz emocijām un atbrīvošanos no tām, Pievēršanās reliģijai, Pieņemšana un Emocionālā sociālā atbalsta meklēšana. Skala ‘‘Uz problēmām orientētas stratēģijas’’ sastāv no Instrumentālā sociālā atbalsta meklēšana, Aktīvā pārvarēšana, Savaldība, Konkurējošo aktivitātes veidu apspiešana, Plānošana. Un skala ‘‘Izvairīšanās stratēģijas’’ sastāv no Mentāla neiesaistīšanās, Noliegums, Humors, Neiesaistīšanās rīcībā, Alkohola/narkotiku lietošana. Uz katru jautājumu ir jāatbild likerta skalā no 1 līdz 4, kur 1 – ‘‘es nekad tā nedaru’’ līdz 4 – ‘‘es tā vienmēr daru’’. Pirms sākt pildīt apgalvojumus,

respondentiem tika lūgts padomāt un atbildēt sev uz jautājumu “Kā jūs parasti rīkojaties, piedzīvojot sarežģītus un stresa izraisošus notikumus?”

Procedūra

Sākumā tika rakstīts oficiāls iesniegums uz Ieslodzījuma vietu pārvaldi, kurā tika norādīts apliecinošs dokuments, ka studējošais studē Latvijas Universitātē, bakalaura darba detalizēts saturs, darba mērķis, pētījuma jautājumi un hipotēzes. Kā arī pievienotas aptaujas anketas, ar kuru palīdzību tiktu ievākti pētījumam vajadzīgie dati un vēlams aptauju izpildīšanas termiņš. Ieslodzījuma vietu pārvalde apstiprināja iesniegumu un deva atļauju veikt pētījumu, norādot Rīgas Centrālcieta Resocializācijas daļas priekšnieka kontaktinformāciju. Tika aiznestas 110 aptaujas anketas papīra formātā (no kurām 60 latviešu valodā un 50 krievu valodā) uz ieslodzījuma vietu kontaktpersonai, kuras pārskatīja resocializācijas daļas priekšnieks un izsniedza tiem ieslodzītajiem, kuri brīvprātīgi piekrita piedalīties pētījumā. Darba autors norādīja, ka anketu izpildīšanas laikam nevajadzētu pārsniegt vienu nedēļu, kā rezultātā pēc nedēļas tika saņemtas aizpildītas anketas. No 110 izsniegtajām, 75 anketas bija aizpildītas atbilstoši, un tās tika iekļautas tālākajā analizē. Anketas ievadā tika norādīts bakalaura darba nosaukums un mērķis, kā arī uzsvērts, ka dalība pētījumā ir brīvprātīga un ja kāds jautājums sagādā neērtības, tad anketu drīkst pārtraukt pildīt.

REZULTĀTI

Šī bakalaura darba ietvaros tika izvirzītas divas hipotēzes un trīs pētījuma jautājumi. Lai noskaidrotu, vai izvirzītās hipotēzes apstiprinās, rezultāti tika analizēti un tos var aplūkot zemāk esošajās tabulās. Aprakstošās statistikas rādītājus galvenajiem mainīgajiem skatīt 1.tabulā.

1.tabula

Tumšās triādes un Stresa pārvarēšanas stratēģiju aptaujas skalas

Faktors	<i>a</i>	<i>K-S</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Tumšā triāde	0,78	0,16*	77,09	12,00
Makiavelisms	0,77	0,09	27,38	6,45
Narcisms	0,36	0,14*	26,86	3,87
Psihopātija	0,67	0,09	22,90	5,43
Uz emocijām orientēta stratēģija	0,66	0,09	50,08	6,87
Uz problēmām orientēta stratēģija	0,85	0,10	55,14	9,06
Izvairīšanās stratēģija	0,82	0,06	40,29	9,46

* $p < 0,05$

Iekšējās saskaņotības novērtēšanai aprēķinātie Kronbaha alfas koeficienti makiavelismam un psihopātijai vērtējami kā pieņemami, savukārt narcisma koeficients ir zems, kā rezultātā šai skalai nav pieņemama iekšējā saskaņotība un šī skala atsevišķi netiek ņemta vērā. Tādējādi tiks apskatīta makiavelisma, psihopātijas, kā arī Tumšās triādes skala kopumā.

Stresa pārvarēšanas stratēģiju aptauja tika sadalīta trīs skalās – uz emocijām orientēta pārvarēšanas stratēģija, uz problēmu orientēta pārvarēšanas stratēģija un izvairīšanās stratēģija. Aprēķinātie Kronbaha alfas koeficienti šai aptaujai ir ticami un pieņemami.

2.tabula

Tumšās triādes un stresa pārvarēšanas stratēģiju dispersiju analīze (ANOVA) starp noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpēm.

	Mazāk smags ($n = 6$)		Smags ($n = 22$)		Sevišķi smags ($n = 40$)		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>
Psihopātija	2,39	0,53	2,62	0,57	2,53	0,66	0,34
Uz emocijām orientēta stratēģija	2,62	0,17	2,43	0,37	2,53	0,37	0,91
Uz problēmām orientēta stratēģija	2,81	0,29	2,60	0,55	2,83	0,43	1,58
Izvairīšanās stratēģija	1,80	0,42	2,11	0,47	2,03	0,50	0,83
Tumšā triāde	2,96	0,42	2,87	0,31	2,83	0,54	0,21

* $p < 0,05$

Lai atbildētu uz otro pētījuma jautājumu, vai pastāv atšķirības tumšās triādes iezīmēm un stresa pārvarēšanas stratēģijām starp noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpēm tika izmantota dispersiju analīze, kura uzrāda, ka šajās skalās nav atšķirību tiem ieslodzītajiem, kas ieslodzījumā atrodas par mazāk smagu, smagu vai sevišķi smagu noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpi.

3.tabula

Ieslodzījumā esošā reize un izmantotās stresa pārvarēšanas stratēģijas

	Pirmā reize ieslodzījumā ($n = 36$)		Atkārtota reize ieslodzījumā ($n = 33$)		statistiskais rādītājs
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Uz problēmu orientēta stratēģija	2,78	0,45	2,73	0,46	0,39 (t)
Izvairīšanās stratēģija	1,85	0,40	2,18	0,49	-3,05* (t)
Uz emocijām vērsta stratēģija	2,47	0,30	2,54	0,38	545,50 (U)

* $p < 0,05$

Lai atbildētu uz pirmo pētījuma jautājumu, vai pastāv atšķirība starp izmantotajām stresa pārvarēšanas stratēģijām starp tiem ieslodzītajiem, kuri ieslodzījuma vietā atrodas pirmo reizi vai atkārtoti tika salīdzināts, vai pastāv atšķirības uz problēmu orientētai stratēģijai un izvairīšanās stratēģijai starp ieslodzītajiem, kuri ieslodzījuma vietā atrodas pirmo reizi un kuri atkārtoti. Uz problēmu orientētai stratēģijai nav atšķirību starp ieslodzītajiem, kuri ir pirmo vai atkārtotu reizi, bet pastāv nozīmīgas atšķirības izvairīšanās stratēģijas pielietošanai starp tiem, kas ieslodzījumā atrodas pirmo vai atkārtotu reizi. Pēc T testa noskaidrots, ka vienīgās atšķirības ir izvairīšanās stratēģijās. Tie, kas atrodas ieslodzījuma vietā atkārtoti, uzrāda augstākus izvairīšanās stratēģiju rādītājus, savukārt tie, kas atrodas pirmo reizi uzrāda zemākus.

Tā kā skalai ‘‘Uz emocijām vērsta stratēģija’’ nebija normāla sadalījuma, tika izmantots Manna-Vitneja tests, kas parāda, ka šajā skalā nav atšķirību starp tiem, kas ir pirmo reizi un tiem, kas atkārtoti.

4.tabula

Korelācijas starp noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpēm, vecumu, ieslodzījumā esošo reizi, tumšās triādes skalām un stresa pārvarēšanas stratēģiju skalām

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.Noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpe	1,00								
2. Reize ieslodzījumā	-0,03	1,00							
3.Vecums	0,04	0,12	1,00						
4.Makiavelisms	-0,06	0,13	0,00	1,00					
5.Psihopātija	-0,01	0,03	-0,23	0,44**	1,00				
6.Uz emocijām orientēta stratēģija	0,03	0,07	0,00	0,06	-0,08	1,00			
7. Uz problēmām orientēta stratēģija	0,20	-0,09	0,08	0,17	-0,09	0,56**	1,00		
8.Izvairīšanās stratēģija	0,01	0,35**	0,12	0,23	0,28*	0,19	0,08	1,00	
9.Tumšā triāde	-0,07	0,03	-0,14	0,82**	0,73**	0,07	0,10	0,18	1,00

*p < 0,05, **p < 0,01

4.tabulā apskatīta atbilde uz jautājumiem, vai pastāv saistības starp noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpi, tumšās triādes iezīmēm, izmantotajām stresa pārvarēšanas stratēģijām un ieslodzījumā esošo reizi? Izmantojot Spīrmena koeficientu testu, tika veikta

korelāciju analīze, kas uzrāda, ka ir saistības starp makiavelismu un izvairīšanās stratēģijām, kā arī psihopātiju un izvairīšanās stratēģijām. Nozīmīgas pozitīvas saistības parādās arī starp izvairīšanās stratēģijām un ieslodzījumā esošo reizi, respektīvi, tie indivīdi, kas ieslodzījuma vietā atrodas atkārtoti, vairāk pielieto izvairīšanās stratēģijas. Kā redzams tabulā – noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpe neuzrāda nekādas saistības.

Lai atbildētu uz pirmo hipotēzi un pārbaudītu, vai tie indivīdi, kas uzrādīs augstākus makiavelisma, narcisma un psihopātijas rādītājus, izcieš sodu par smagākas pakāpes noziedzīgu nodarījumu, tika veikta korelāciju analīze, izmantojot Spīrmena korelācijas koeficientu un var redzēt, ka tumšās triādes rezultātiem nav nozīmīgu korelāciju ar izdarītā noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpi.

5.tabula

Psihopātija un vardarbīgs/nevardarbīgs noziedzīgs nodarījums

	Vardarbīgs nodarījums (<i>n</i> = 40)		Nevardarbīgs nodarījums (<i>n</i> = 31)		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Psihopātija	2,54	0,64	2,59	0,56	-0,38

**p* < 0,05

Lai atbildētu uz otro pētījuma hipotēzi, ka tie ieslodzītie, kas ieslodzījuma vietā atrodas par vardarbīgu noziegumu ir ar augstākiem psihopātijas rādītājiem, nekā tie, kas ieslodzījuma vietā atrodas par cita veida noziegumu tika izmantots T tests, kurš uzrāda, ka psihopātijai nav saistību ar noziedzīgā nodarījuma veidu.

DISKUSIJA

Pētījuma mērķis bija noskaidrot, vai pastāv saistības starp ieslodzīto tumšās triādes iezīmēm, izdarītā noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpi un stresa pārvarēšanas stratēģijām ieslodzījuma vietā. Literatūrā parādās, ka psihopātija ir stabils faktors, kas prognozē noziedzīgu uzvedību un ka apmēram 15-30% notiesāto cieš no psihopātijas iezīmēm (Book, Visser, & Volk, 2015), kā arī pozitīvu saistību ar noziedzīgu uzvedību uzrāda narcisms (Boagerts, Garofolo, & et.al., 2021). Cilvēki ar makiavelismu pārsvarā nav tendēti uzvesties agresīvi, tie vairāk uzrāda neētisku uzvedību, melo un krāpjas (Özsoy, 2018). Balstoties uz šiem pētījumos pierādītajiem faktiem, tika izvirzīta hipotēze, ka tie indivīdi, kas uzrādīs augstākus tumšās triādes rādītājus, ieslodzījuma vietā izcieš sodu par smagākas pakāpes noziegumu. Šī hipotēze nepierādījās un nozīmīgas atšķirības starp tumšās triādes iezīmēm un noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpēm netika uzrādītas.

Iepriekšējos pētījumos ir apskatītas arī izvēlētās stresa pārvarēšanas stratēģijas, balstoties uz tumšās triādes iezīmēm. Narcisms vairāk ir saistīts ar tām stratēģijām, kuras tendētas uz problēmas risināšanu, atrisināšanu un neparādās saistība ar izvairīšanās stratēģijām. Savukārt indivīdi ar psihopātiju un makiavelismu neuzrāda saistības uz problēmu vērstu stresa pārvarēšanas stratēģiju izmantošanā (Birkás, Gács, & Csathó, 2016). Kā rezultātā var izdarīt secinājumus, ka stresa pārvarēšanas stratēģiju pielietošana var atšķirties tumšās triādes ietvaros. Šajā pētījumā parādās saistības starp makiavelismu un izvairīšanās stratēģijām, kā arī psihopātiju un izvairīšanās stratēģijām. Pastāv vispārpieņemts viedoklis, ka veiksmīgākā stresa pārvarēšanas stratēģija, ko pielietot, ir uz problēmu orientēta stratēģija. Koncentrējoties problēmas risinājumam, iespējama daudz veiksmīgāka adaptācija jaunajiem apstākļiem (Skowronski & Talik, 2018). Ir pierādīts, ka indivīdi, kas veic noziedzīgus nodarījumus, nepielieto veselīgas pārvarēšanas stratēģijas. Bijušie ieslodzītie atzīst, ka pārsvarā izmanto izvairīšanās vai uz emocijām balstītas stresa pārvarēšanas stratēģijas (Zamble, & Porporino, 1988), un tas var būt faktors, ka šie cilvēki atkārtoti veiks noziedzīgu nodarījumu (Philips, & Lindsay, 2011). Šī pētījuma ietvaros tika apskatīts, vai pastāv atšķirības starp stresa pārvarēšanas stratēģijām un ieslodzījumā esošo reizi. Uz problēmu orientētai stratēģijai un uz emocijām orientētai stratēģijai nav atšķirību starp ieslodzītajiem, kas atrodas pirmo vai atkārtotu reizi, taču pastāv nozīmīgas atšķirības izvairīšanās stratēģiju pielietošanā starp tiem, kas atrodas pirmo vai atkārtotu reizi. Respektīvi, cilvēki, kas ieslodzījumā atrodas atkārtoti, vairāk pielieto izvairīšanās stratēģijas ($M = 2,18$), nekā tie, kas atrodas pirmo reizi ($M = 1,85$).

Daži no šī pētījuma rezultātiem atšķiras no tiem, kas aprakstīti teorijā, un tam varētu būt vairāki izskaidrojumi. Pirmkārt, lai novērotu atšķirības tumšās triādes skalā, iespējams, vajadzētu salīdzināt ieslodzītos ar pārējo sabiedrību. Likumpārkāpjoša uzvedība ir saistīta gan ar narcismu (Boagerts, Garofolo, & et.al., 2021), gan arī psihopātiju, kas sevī ietver arī apzinātu vardarbību pret citiem (Book, Visser, & Volk, 2015). No tā var secināt, ka, lai novērotu augstākus un zemākus rādītājus, vajadzētu salīdzināt grupas, kurām varētu būt atšķirības tumšās triādes iezīmēs, ja pieņemam, ka ieslodzītajiem ir samērā augsti tumšās triādes rādītāji. Otrkārt, pētījumā tika apskatītas atšķirības starp noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpēm un tumšās triādes rādītājiem, pieņemot, ka indivīdi ar augstākiem tumšās triādes rādītājiem veiks smagākas pakāpes noziegumu. Taču šī pētījuma ierobežojums bija nepietiekami dažāda smaguma pakāpju izlase. 31% ($n = 23$) ieslodzīto ieslodzījuma vietā atrodas par smagas pakāpes nozieguma izdarīšanu, kas paredz brīvības atņemšanu ilgāku par trim gadiem, bet ne ilgāku par astoņiem gadiem. 55% ($n = 41$) indivīdi ieslodzījumā atrodas par sevišķi smagas pakāpes nozieguma izdarīšanu, kas paredz brīvības atņemšanu ilgāku par astoņiem gadiem vai mūža ieslodzījumu (Latvijā tie ir 25 gadi). Savukārt tikai 8% ($n = 6$) respondentu ieslodzījuma vietā atrodas par mazāk smagas pakāpes noziedzīgu nodarījumu, kam paredzēta brīvības atņemšana ilgāka par trim mēnešiem, bet ne ilgāka par trim gadiem. No aptaujātajiem respondentiem neviens ieslodzījuma vietā neatrodas par kriminālpārskumu, kam paredzēta īslaicīga brīvības atņemšana, līdz trim mēnešiem. Tāpat arī 7% ($n = 5$) nebija norādījuši Krimināllikuma panta daļu, par kādu atrodas ieslodzījuma vietā, līdz ar to nebija zināms, par kādu smaguma pakāpes noziegumu indivīdi notiesāti ar brīvības atņemšanu. No šī var secināt, ka izlasei trūkst dažādības, jo lielākā daļa respondentu sastāv no smagas un sevišķi smagas pakāpes nozieguma izdarīšanu, ļoti iespējams, tāpēc arī neuzrādās atšķirības starp tumšo triādi un noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpēm. Nākotnes pētījumos noteikti vajadzētu izlasi veidot no visām četrām noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpēm, kā arī katrai no tām vajadzētu sastādīt vienlīdz lielu grupu pētījuma ietvarā. Tāpat arī, lai iegūtu vēl ticamākus datus un pētījums būtu vēl nopietnāks, noteikti būtu vēlams veidot vēl lielāku izlasi. Šī pētījuma ietvaros uz ieslodzījuma vietu tika aiznestas 110 anketas papīra formātā, taču tikai 75 no tām tika aizpildītas atbilstoši un ar šiem datiem bija iespējams veikt tālāko analīzi. Darba autora sākotnējā ideja bija anketas dalīt pēc iespējas vairāk ieslodzījuma vietās Latvijā, taču pēc iesniegtā iesnieguma Ieslodzījuma Vietu pārvaldei, datu ievākšanas atļauja tika piešķirta tikai Rīgas Centrālcietumā. Tā kā šajā ieslodzījuma vietā atrodas tikai vīrieši, nebija iespēju novērot atšķirības starp sievietēm un vīriešiem, kas arī, iespējams, varētu parādīt interesantas atšķirības un to noteikti vajadzētu iekļaut nākotnes pētījumos.

Kā viens no ierobežojumiem, ko apskatīt šajā diskusijā, ir narcisma skalas nepietiekamā kronbaha alfa ticamības noteikšanai ($\alpha = 0,36$). Īsās tumšās triādes skalai viena no apakšskalām ir narcisms, kura sastāv no deviņiem apgalvojumiem, kas tiek vērtēti likerta skalā no 1 līdz 5. Trīs no apgalvojumiem, aprēķinot rezultātus, ir jāapgriež, respektīvi 1=5 un otrādi. Apskatot šīs aptaujas adaptēto versiju latviešu valodā, nav problēmu ar narcisma ticamības alfu, tāpēc var secināt, ka, iespējams, ieslodzītie aptauju nav uztvēruši nopietni un nav iedziļinājušies apgalvojuma būtībā, vai arī narcisma skala ir pārāk caurspīdīga, kas, iespējams, varētu izskaidrot šīs skalas nepietiekamo alfu. Tādējādi, narcisms nekur netika apskatīts atsevišķi, tikai kopā ar tumšo triādi. Pētījumos, kur tiek apskatītas stresa pārvarēšanas stratēģijas un tumšās triādes konstrukti, narcisms uzrāda saistību ar stratēģijām, kas vērstas uz problēmas risināšanu vai mainīšanu. Saskaņā ar šo individu augsto paškontroles pakāpi, tie priekšroku dod atrisinātai situācijai, kas atšķiras no cilvēkiem ar psihopātiju vai makiavelismu (Birkás, Gács, & Csathó, 2016). Ja šajā pētījumā narcisma skalu varētu apskatīt atsevišķi, iespējams, arī šeit parādītos saistības ar stresa pārvarēšanas stratēģijām. Arī tas noteikti būtu ieteicams aplūkot nākotnē, jo nav daudz pētījumu par stresa pārvarēšanas stratēģijām tieši ieslodzīto vidū un pieejamie pētījumi skaidri līdz galam nenorāda, kura no stratēģijām būtu efektīvākā ieslodzīto vidū (Skowronski, Talik, 2018). Par to noteikti vajadzētu vairāk veikt pētījumus, jo kā arī augstāk tika minēts – stresa pārvarēšanas stratēģijas ir saistītas ar tumšo triādi un šī pētījuma ietvaros tika atklāts, ka izvairīšanās stratēģija uzrāda saistības ar atkārtotu reizi ieslodzījuma vietā. Savukārt veiksmīgu stratēģiju pielietošana indivīdus varētu atturēt no atkārtota likumpārkāpuma (Philips, & Lindsay, 2011).

Tika izvirzīta vēl viena hipotēze, ka tie ieslodzītie, kas ieslodzījuma vietā atrodas par vardarbīgu noziegumu, ir ar augstākiem psihopātijas rādītājiem, nekā tie, kas atrodas par cita veida noziegumu. Hipotēze tika izvirzīta balstoties uz teoriju, ka cilvēki ar psihopātiju uzrāda augstāku psiholoģisko un seksuālo, fizisko vardarbību (Carton, & Egan, 2016). Psihopātijas gadījumā viena no galvenajām iezīmēm ir plānota agresija. Un lai arī tas sastopams daudzos personības traucējumos, psihopātiem tā ir īpaši izteikta (Blair, et.al, 2006). 56% ($n = 40$) no šī pētījuma ieslodzītajiem ieslodzījuma vietā atrodas par vardarbīgu noziegumu, savukārt 44% ($n = 31$) ieslodzījumā atrodas par cita veida noziegumu. Aplūkojot rezultātus, neuzrādās saistības starp psihopātijas iezīmēm un vardarbīgu vai nevardarbīgu noziegumu. Vardarbīgs noziegums šajā pētījumā tika skatīts pēc Tēzaura definīcijas, ka vardarbība ir prettiesisks personas aizskārums ar fizisku spēku (piemēram, nodarot miesas bojājumus, sitot, spīdzinot) vai draudiem, iebiedēšanu (piemēram, aplaupot). Iespējams, lai šīs saistības pārbaudītu korektāk, būtu nepieciešama lielāka izlase, kā arī varbūt vajadzētu vardarbīgos noziegumus

sadalīt sīkāk, piemēram, atsevišķi vardarbība pret personu un vardarbība pret personas īpašumu, mantu.

Šis tika veidots kā korelatīvs pētījums un kā datu ievākšanas metode tika izmantotas divas aptaujas anketas, taču iepriekš ir veidoti arī kvalitatīvi pētījumi, kur datu ievākšana notiek caur intervijām. Arī šādu metodi varētu izmantot nākotnes pētījumos, ticot, ka intervijas laikā ir lielāka iespēja ļaut ieslodzītajiem izpaust savas domas un tādējādi uzzināt, ko noderīgu, kas varētu palīdzēt labāk izprast viņu personības. Ievērojot minētos ieteikumus un uzlabojumus nākotnes pētījumiem, tas varētu palīdzēt izprast ieslodzīto personību būtību un palīdzēt tiem gan ieslodzījuma vietā, gan arī ārpus ieslodzījuma, lai tie veiksmīgāk varētu atgriezties sabiedrībā un atkārtoti neizdarīt likumpārkāpumu.

SECINĀJUMI

Balstoties uz teoriju, ir skaidrs, ka tumšās triādes iezīmes ir noziedzīgas uzvedības riska faktors. Narcisms ir pozitīvi saistīts ar noziedzīgu uzvedību (Boagerts, Garofolo, & et.al., 2021), cilvēki ar psihopātiju pielieto fizisko un seksuālo vardarbību (Carton,&Egan, 2016), un makiavelismam raksturīga amorāla, necilvēcīga rīcība, lai sasniegtu savu mērķi (Monaghan, Bizumic,&Sellbom, 2018). No tā var izdarīt secinājumus, ka cilvēka personība vai tās traucējumi ir cieši saistīti ar likumpārkāpuma veikšanu. Pētījumi rāda, ka arī tumšās triādes ietvaros var atšķirties izmantotās stresa pārvarēšanas stratēģijas. Piemēram, narcisi rāda saistību ar uz problēmām orientētu stratēģiju pielietošanu, savukārt cilvēki ar psihopātiju un makiavelismu biežāk pielieto izvairīšanās un uz emocijām orientētas stratēģijas (Birkás, Gács, & Csathó, 2016). Pētījuma mērķis bija aplūkot, vai starp visiem šiem mainīgajiem ir novērojamas saistības. Tika apskatītas arī noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpes, kas uzrādīja, ka tām nav nozīmīgu saistību ar tumšās triādes iezīmēm vai stresa pārvarēšanas stratēģijām. Tāpat tika aplūkota arī ieslodzījumā esošā reize un stresa pārvarēšanas stratēģiju pielietošana, kas apstiprina jau teorijā teikto, ka izvairīšanās stratēģiju pielietošana ir galvenais atturošais līdzeklis, lai veiksmīgi atgrieztos sabiedrībā un tas paredz atkārtotu likumpārkāpumu (Philips,& Lindsay, 2011). Šī pētījuma rezultāti rāda, ka ieslodzītie, kuri ieslodzījuma vietā atrodas atkārtoti, biežāk pielieto izvairīšanās stratēģijas, nekā tie, kas ieslodzījumā atrodas pirmo reizi. Aplūkojot tumšās triādes apakšskalās atsevišķi, iegūti rezultāti, ka cilvēki ar makiavelisma vai psihopātijas iezīmēm, vairāk izmanto izvairīšanās stratēģijas. Par narcisma skalu datu nav, jo šai apakšskalai bija nepietiekama alfa, lai to aplūkotu atsevišķi. Abas pētījumā izvirzītās hipotēzes tika noraidītas. Augstākiem tumšās triādes rādītājiem nav saistību ar noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpi. Šeit noteikti var pieminēt nevienmērīgo smaguma pakāpju izlasi – lielākā daļa ieslodzītie sodu izcieš par sevišķi smagas vai smagas pakāpes noziegumu. Lai hipotēzi pārbaudītu korektāk, būtu ieteicams izlasi veidot vienmērīgāku, iekļaujot arī kriminālpārkumu un vairāk ieslodzītos, kas ieslodzījuma vietā atrodas par mazāk smagas pakāpes noziegumu. Tā kā psihopāti uzrāda augstākus psiholoģiskās, seksuālās un fiziskās vardarbības rādītājus (Carton,&Egan, 2016), tika izvirzīta hipotēze, ka tie ieslodzītie, kas ieslodzījuma vietā atrodas par vardarbīgu noziegumu, ir ar augstākiem psihopātijas rādītājiem, nekā tie, kas atrodas par cita veida noziegumu. Rezultātos neuzrādās būtisku atšķirību starp vardarbīgu vai nevardarbīgu noziegumu un psihopātijas iezīmēm. Darba mērķis tika izpildīts un, lai arī abas pētījuma hipotēzes tika noraidītas, atbildes uz pētījuma jautājumiem ir noderīgas un vēlreiz ļauj uzsvērt to, ka tumšā triāde un stresa pārvarēšanas stratēģijas ir būtiski saistītas ar noziedzīgu uzvedību.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN AVOTU SARAKSTS

- Algorani, E.B., & Gupta, V. (2021). Coping Mechanisms. *StatPearls Publishing LLC*.
- Al Aïn, S., Carre, A., Fantini-Hauwel, C., Baudouin, J. Y., & Besche-Richard, C. (2013). What is the emotional core of the multidimensional Machiavellian personality trait?. *Frontiers in Psychology*, 454.
- Arlington, V.: American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, DSM -5. 5th ed.* America: American Psychiatric Association
- Azizli, N., Atkinson, B. E., Baughman, H. M., Chin, K., Vernon, P. A., Harris, E., & Veselka, L. (2016). Lies and crimes: Dark Triad, misconduct, and high-stakes deception. *Personality and Individual Differences*, 89, 34-39.
- Babiak, P., Neumann, C.S., & Hare, R.D. (2010). Corporate Psychopathy: Talking the Walk. *Behavioral Sciences and the Law*, 28, 174-193.
- Bagozzi, R.P., Verbeke, W.J.M.I., Dietvorst, R.C., Belschak, F.D., Berg, W.E., Rietdijk, W.J.R. (2013). Theory of Mind and Empathic Explanations of Machiavellianism: A Neuroscience Perspective. *Journal of Management*, 39, 1760-1798.
- Bandelli, A., Kessler, S. (2010). Re-Examining Machiavelli: A Three Dimensional Model of Machiavellianism in the Workplace. *Journal of Applied Social Psychology*, 40, 1868-1896.
- Beigi-Dehaghi, A.M., & Zeigler-Hill, V. (2021). Narcissistic Personality Features and Social Trust: The Mediating Roles of the Dangerous and Competitive Social Worldviews. *Psychological Topics*, 30(1), 57-75.
- Benning, S. D., Venables, N. C., & Hall, J. R. (2018). Successful psychopathy. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy*, 585–608.
- Birkás, B., Gács, B., & Csathó, Á. (2016). Keep calm and don't worry: Different Dark Triad traits predict distinct coping preferences. *Personality and Individual Differences*, 88, 134-138.
- Blair, R.J., Peschardt, K.S., Budhani, S., Mitchell, D.G.V., & Pine, D.S. (2006). The development of psychopathy. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 262-275.
- Bogaerts, S., Garofalo, C., Caluwe, E.D., & Jankovic, M. (2021). Grandiose and vulnerable narcissism, identity integration and self-control related to criminal behavior. *BMC Psychology*, 9 (191).
- Book, A., Visser, B.A., & Volk, A.A. (2015). Unpacking “evil”: Claiming the core of the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 73, 29-38.
- Campbell, W.K., Hoffman, J.B., Campbell, S.M., & Marchisio, G. (2011). Narcissism in organizational contexts. *Human Resource Management Review*, 21, 268-284.

- Carton, H., & Egan, V. (2016). The dark triad and intimate partner violence. *Personality and Individual Differences, 105*(1), 84-88.
- Carver, C.S., Scheier, M.F., & Weintraub, J.K. (1989). Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology, 56*, 267-283.
- Chen, Y., Peng, Y., Xu, H., & O'Brien, W. H. (2018). Age differences in stress and coping: Problem-focused strategies mediate the relationship between age and positive affect. *The International Journal of Aging and Human Development, 86*(4), 347-363.
- Chubaty, D. (2001). Victimization, fear and coping in prison. *National liberty of Canada*.
- Curci, A., Cabras, C., Lanciano, T., Soleti, E., & Raccis, C. (2017). What is over and above psychopathy? The role of ability emotional intelligence in predicting criminal behavior. *Psychiatry, psychology and law, 24*(1), 139-151.
- Deborah, C., & Maschi, T. (2013). Trauma and Stress Among Older Adults in Prison: Breaking the Cycle of Silence. *Traumatology*.
- Doorn, G.V., & Dye J. (2021). Dark Triad traits as predictors of adherence to traditional masculine norms in men. *Primenjena psihologija, 14*, 539-569.
- Fakhrzadegan, S., Gholami-Doon, H., Shamloo, B., & Shokouhi-Moqhaddam, S. (2017). The relationship between personality disorders and the type of crime committed and substance used among prisoners. *Addict Health, 9*(2), 64-71.
- Eriksson, T.G., Masche-No, J.G., Daderman, A.M. (2016). Personality traits of prisoners as compared to general populations: Signs of adjustment to the situation? *Personality and Individual Differences, 107*, 237-245.
- Gudjonsson, G.H., & Sigurdsson, J.F. (2007). Motivation for offending and personality. A study among young offenders on probation. *Personality and Individual Differences 42*, 1243-1253.
- Hanson, R.K., & Morton-Bourgon, K.E. (2005). The Characteristics of Persistent Sexual Offenders: Meta Analysis of Recidivism Studies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology 73*(6), 1154-1163.
- Hodgins, S., Cote, G. (1993). A major mental disorder and antisocial personality disorder: A criminal combination. *Journal of the American Academy of child and adolescent psychiatry*.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits. *Assessment, 21* (1), 28-41.
- Kim, M., & Duda, J. (2003). The coping process: Cognitive appraisals of stress, coping strategies, and coping effectiveness. *The Sport Psychologist, 17*, 406-425.

- Koehn, M. A., Okan, C., & Jonason, P. K. (2019). A primer on the Dark Triad traits. *Australian Journal of Psychology, 71*(1), 7-15.
- Kovacs, Z., Kun, B., Griffiths, M.D., Demetrovics, Z. (2019). A longitudinal study of adaptation to prison after initial incarceration. *Psychiatry research (2019)*.
- Krastiņš, U., & Liholaja, V. (2015). *Krimināllikuma komentāri*. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015.
- Krimināllikums. (1999).
- Leszko, M., Iwański, R., & Jarzębińska, A. (2020). The relationship between personality traits and coping styles among first-time and recurrent prisoners in Poland. *Frontiers in psychology, 10*, 2969.
- Liholaja, V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Likums. Teorija. Prakse. Otrās papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2007.
- Monaghan, C., Bizumic, B., & Sellbom, M. (2018). Nomological network of two-dimensional Machiavellianism. *Personality and Individual Differences, 130*, 161-173.
- Morse, S.J. (2008). Psychopathy and Criminal Responsibility. *Neuroethics, 205*-212.
- Phillips, L. A., & Lindsay, M. (2011). Prison to society: A mixed methods analysis of coping with reentry. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 55*(1), 136-154.
- Porter, S., Woodworth, M.T., & Black, P.J. (2018). Psychopathy and aggression.
- Rauthman, J.F. (2012). Towards multifaceted Machiavellianism: Content, factorial, and construct validity of a German Machiavellianism Scale. *Personality and individual differences, 52*, 345-351.
- Rocheleau, A.M. (2013). Ways of Coping and Involvement in Prison Violence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 20*, 1-25.
- Ronningstam, E. (2020). Internal processing in patients with pathological narcissism or narcissistic personality disorder: implications for alliance building and therapeutic strategies. *Journal of Personality Disorders. 34*, 80-103.
- Sinha, S. (2016). Personality correlates of criminals: A comparative study between normal controls and criminals. *Indian Psychiatry Journal, 25*(1), 41-46.
- Skowronski, B., & Talik, E. (2018). Coping with stress and the sense of quality of life in inmates of correctional facilities. *Psychiatry Pol., 52*(3), 525-542.
- Summers, M.D., & Summers, C.C. (2006). Unadulterated Arrogance: Autopsy of the Narcissistic Parental Alienator. *The American Journal of Family Therapy. 34*, 399-428.
- Talik, E., & Skowronski, B. (2018). The Sense of Quality of Life and Religious Strategies of Coping with Stress in Prison Inmates. *Journal of Religion and Health, 57*, 915-937.

- Tenibiaje, D.J. (2010). Personality and Development of Crime in Nigeria. *Current research journal of social sciences* 2(4), 214-219.
- Viding, E., & McCrory, E. (2019). Towards understanding atypical social affiliation in psychopathy. *Psychiatry*, 6, 437-444.
- Zamble, E., & Porporino, F. (1988). Coping behavior and adaptation in prison individuals who are incarcerated. *New York: Springer*.
- Özsoy, E. (2018). Dark Triad and Counterproductive Work Behaviors: Which of the Dark Triad Traits is More Malevolent? *Journal of business research*, 10, 742-756.